

Τασούλα Μ. Μαρκομιχελάκη, «Εισαγωγή»
(για το έργο *Κατζούρμπος* του Γεώργιου Χορτάτση)

Στη σωζόμενη θεατρική παραγωγή των χρόνων της ακμής της κρητικής λογοτεχνίας, η κωμωδία αντιπροσωπεύεται από τρία έργα: τον *Κατζούρμπο* (ή *Κατσούρμπο* ή *Κατσάραπο*) του Γεώργιου (Τζώρτζη) Χορτάτση, τον ανώνυμο *Στάθη*, που σώζεται σε μεταγενέστερη και αρκετά συνεπτυγμένη επτανησιακή διασκευή, και τον *Φορτουνάτο* του Μαρκαντώνιου Φόσκολου, που γράφτηκε στη διάρκεια της τουρκικής πολιορκίας του Χάνδακα (σημερινό Ηράκλειο), μέσα στον οποίο υποτίθεται ότι διαδραματίζονται και τα τρία αυτά έργα, υπακούοντας στη συνήθεια του ιταλικού θεάτρου της Αναγέννησης η υπόθεση των κωμωδιών να λαμβάνει χώρα σε μια σύγχρονη πόλη. Χρονολογικά παλαιότερο από τα τρία είναι ο *Κατζούρμπος*, που τοποθετείται γενικά στην τελευταία δεκαετία του 16ου αιώνα, καθώς διάφορες απόψεις/προτάσεις χρονολογούν τη συγγραφή του μέσα σ' ένα διάστημα το οποίο εκτείνεται από τις αρχές της δεκαετίας του 1580 μέχρι το 1595-1600.

Το έργο οργανώνεται σε πέντε πράξεις, σύμφωνα με τον απαράβατο κανόνα της *νεοκλασικής* δραματουργίας της εποχής, είναι γραμμένο σε *δεκαπεντασύλλαβους στίχους* με ζευγαρωτή ομοιοκαταληξία και στο κρητικό ιδίωμα, και έχει απλή πλοκή, η οποία στρέφεται γύρω από το μοτίβο της αναγνώρισης ενός χαμένου παιδιού. Στο κέντρο της υπόθεσης βρίσκεται ένα ερωτευμένο ζευγάρι, ο Νικολός και η Κασσάντρα, που αντιμετωπίζουν το πρόβλημα ότι η θετή μητέρα της κοπέλας Πουλισένα, μια χήρα ελαφρών ηθών, θέλει να την εκδώσει στον πλούσιο, και παντρεμένο, γέρο γείτονά τους Αρμένη, ο οποίος δεν είναι ντόπιος. Επειδή, όμως, και ο νεαρός εξασφαλίζει ένα χρηματικό ποσό για να διεκδικήσει την αγαπημένη του, η Πουλισένα, με τη βοήθεια της ρουφιάνας Αρκολιάς, καταστρώνει ένα σχέδιο που θα ικανοποιήσει και τους δύο άντρες. Οι περιπλοκές και τα αδιέξοδα που θα δημιουργηθούν, ειδικά αφότου πληροφορηθούν το σχέδιο ο πατέρας του Νικολού και η γυναίκα τού Αρμένη, θα λυθούν, όταν αποκαλυφθεί ότι η Κασσάντρα είναι η

χαμένη κόρη του ηλικιωμένου ζευγαριού και το έργο θα τελειώσει μέσα στην ευφρόσυνη ατμόσφαιρα του γάμου των δύο παιδιών.

Η κωμωδία του Χορτάτση διαθέτει όλους τους στερεότυπους χαρακτήρες των κωμωδιών της ιταλικής Αναγέννησης (ξεμωραμένος γέρος, σχολαστικός δάσκαλος, κοιλιόδουλοι υπηρέτες, ζωηρές υπηρέτριες, προξενήτρες και ρουφιάνες, και το απαραίτητο ερωτευμένο ζευγάρι), μεγάλη ποικιλία από τρόπους πρόκλησης του γέλιου και έντονη δράση. Φαίνεται ότι λειτούργησε ως πρότυπο για τις επόμενες κρητικές κωμωδίες, ενώ κωμικές σκηνές του χρησιμοποιήθηκαν ως ιντερμέδια στο ποιμενικό δράμα [Πανώρια](#) και στην αιγαιοπελαγίτικη *Τραγέδια* (τραγωδία) του *Αγίου Δημητρίου*, του 1723. Παρά την ευρεία, όπως φαίνεται και από τις απηχήσεις αυτές, διάδοσή του, ο *Κατζούρμπος* σώζεται σε ένα μόνο, μεταγενέστερο χειρόγραφο, γραμμένο στα Επτάνησα.

Ο κωμικός οίστρος του έργου (εκφρασμένος με ποικίλους τρόπους οπτικού και λεκτικού χιούμορ μέσα στους 2.300 στίχους του) και η ταχύτητα στην προώθηση της πλοκής «αποκαλύπτουν τον ποιητή σε πλήρη ακμή και ωριμότητα» (Χατζηπανταζής 2014, 58). Θέμα και αυτού του έργου του είναι ο έρωτας, που τώρα, ωστόσο, δεν τοποθετείται στη βουκολική ύπαιθρο ούτε σε βασιλικά παλάτια της αρχαιότητας, παρά μέσα σε ένα πολύβουο λιμάνι της Γαληνοτάτης Δημοκρατίας της Βενετίας, κατοικημένο από εμπόρους, δασκάλους, στρατιωτικούς και «εύθυμες κυράδες» με τους υπηρέτες και τις φαμέγιες (οικογένειες) τους. Απόλυτα ευθυγραμμισμένος με τη θεωρία της ιταλικής Αναγέννησης για την κωμωδία, όπως προέκυψε από τη μελέτη και την προσαρμογή της *Ποιητικής* του Αριστοτέλη και της κωμικής παραγωγής των λατίνων κωμωδιογράφων Πλαύτου και Τερέντιου, ο *Κατζούρμπος* δεν εμφανίζεται να έχει ένα συγκεκριμένο έργο ως πρότυπο, παρά αντλεί μοτίβα από πληθώρα έργων των ιταλών ομοτέχνων του της «λόγιας κωμωδίας», δηλαδή της *commedia erudita* του 16ου αιώνα (Cinquecento), τα οποία είχαν πλοκή «ίντριγκας» που πολλές φορές ήταν εξεζητημένα περίπλοκη· αντίθετα απ' αυτά τα έργα όμως, στην κωμωδία του Χορτάτση το βάρος πέφτει στους

Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων, ΚΕΝΤΡΟ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ, MIS:296442 Π 4.3.7: «Πρόσθετο ψηφιακό υλικό για τη διδασκαλία της Ελληνικής Γλώσσας: Ψηφιοποίηση Αρχείου Γεωργακά.»
Τασούλα Μ. Μαρκομχελάκη, «Εισαγωγή» (για το έργο *Κατζούρμπος* του Γεώργιου Χορτάτση)

χαρακτήρες και τις κωμικές καταστάσεις που αυτοί δημιουργούν με έργα και λόγια, και όχι στις περιπλοκές της υπόθεσης.

Ένα από τα ζητήματα στα οποία το έργο ακολουθεί την αναγεννησιακή θεωρία του θεάτρου είναι και η διαμόρφωση της γλώσσας του, που έπρεπε να αντλεί στοιχεία από το καθημερινό λεξιλόγιο της εποχής. Πραγματικά, η κωμωδία του Χορτάτση περιλαμβάνει πολύ περισσότερες από τα άλλα δύο έργα του λέξεις ιταλικής προέλευσης, που είχαν ενσωματωθεί στο τοπικό ιδίωμα για να δηλώσουν καθημερινές δραστηριότητες όπως: νομίσματα, ρουχισμό, φαγητά, όπλα, μέρη του σπιτιού, ακόμη και υβριστικούς χαρακτηρισμούς. Από την άλλη, η στιχουργία του, η οποία ακολουθεί τον ομοιοκατάληκτο ιαμβικό δεκαπεντασύλλαβο της ελληνικής ανώνυμης δημοτικής παράδοσης αλλά και των επώνυμων δημιουργιών στους πρώτους αιώνες της νεοελληνικής λογοτεχνίας, έχει τα περίτεχνα χαρακτηριστικά του χορτάτσειου ύφους, με τους πολλούς διασκελισμούς, και επιπλέον εδώ με τις συχνές αντιλαβές (αλλαγή ομιλούντος προσώπου στον ίδιο στίχο), που δίνουν στον κωμικό λόγο την απαιτούμενη ταχύτητα, απομακρύνοντάς τον από τα δεσμευτικά καλούπια των μετρικών κανόνων.

Έχει μελετηθεί πολύ η αληθοφάνεια των πραγματολογικών πληροφοριών που δίνει το έργο για τις συνθήκες ζωής σε μια κρητική πόλη της ύστερης Βενετοκρατίας, μέσα από διασταυρώσεις με πληροφορίες αντλημένες από τα συμβολαιογραφικά και άλλα έγγραφα που σώζονται στα αρχεία της Βενετίας (κυρίως Βαρζελιώτη 2011), και έχουν αναδειχθεί οι αντιστοιχίες τους. Και μπορεί να μην έχουμε να κάνουμε εδώ με «μια “φωτογραφία” της βενετοκρατούμενης Κρήτης», αλλά, από την άλλη μεριά, «είναι εξίσου παραπλανητικό να θεωρήσουμε ότι η εικόνα που δίδεται είναι “απλώς” συμβατική» (Vincent 1997, 143-144).

Ο *Κατζούρμπος* δεν γνώρισε έντυπη έκδοση και σώζεται σε ένα μόνο χειρόγραφο, μεταγενέστερο, που προέρχεται από τα Επτάνησα και, σύμφωνα με ενδείξεις, παραδίδει ένα κείμενο κάπως αλλοιωμένο· εξάλλου, σε αυτό δεν σημειώνεται ούτε το όνομα του συγγραφέα, που το συνάγουμε από έναν στίχο του

Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων, ΚΕΝΤΡΟ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ, MIS:296442 Π 4.3.7: «Πρόσθετο ψηφιακό υλικό για τη διδασκαλία της Ελληνικής Γλώσσας: Ψηφιοποίηση Αρχείου Γεωργακά.»
Τασούλα Μ. Μαρκομχελάκη, «Εισαγωγή» (για το έργο *Κατζούρμπος* του Γεώργιου Χορτάτση)

[Μαρίνου Τζάνε Μπουνιαλή](#) ότι ο Χορτάτσης είχε γράψει, εκτός από την *Ερωφίλη* και την *Πανώρια*, και έναν «Κατζάροπον». Στο ίδιο χειρόγραφο περιέχεται και ένα από τα τρία σωζόμενα κείμενα της *Πανώριας*, καθώς και ιντερμέδια, δηλαδή σύντομα σκετσάκια με τελείως διαφορετική υπόθεση απ' αυτήν του κυρίως έργου, προορισμένα να παίζονται στα διαλείμματα μεταξύ των πέντε πράξεων, σημάδι ότι και τα δύο αυτά έργα του Χορτάτση που δεν πήγαν στο τυπογραφείο είχαν μια σκηνική σταδιοδρομία. Το συμπέρασμα αυτό ενισχύεται και από το ότι ανιχνεύονται απηγήσεις του *Κατζούρμπο* στην επανησιακή κωμωδία *Χάσης* του Δημήτριου Γουζέλη (τέλη του 18ου αι.), ενώ στον χώρο του Αιγαίου άφησε το στίγμα του σε ένα θεατρικό κείμενο του τέλους του 17ου αιώνα από την Πάρο, του οποίου σώζεται μόνο ο πρόλογος και αποσπάσματά του διασκευάστηκαν ή χρησιμοποιήθηκαν κατά λέξη ως «Διλούδια», δηλαδή ιντερμέδια, σε παράσταση του ιησουιτικού δράματος *Τραγέδια του Αγίου Δημητρίου* (1723), στη Νάξο.

Στα σύγχρονα χρόνια ο *Κατζούρμπο* έχει μια αξιόλογη σκηνική παρουσία μετά το 1964, που έγινε η πρώτη –και μόνη κριτική μέχρι σήμερα– έκδοσή του από τον καθηγητή Λίνο Πολίτη. Την ίδια χρονιά, ο *Κατζούρμπο* παρουσιάστηκε σε ραδιοφωνική παράσταση, με σκηνοθεσία του Σπύρου Ευαγγελάτου, και μέχρι σήμερα έχουν γίνει περίπου δέκα σκηνικές παραστάσεις του από επαγγελματικούς θιάσους, από τις οποίες θα ξεχωρίζαμε τις εξής: Το 1980 η Εταιρεία Θεάτρου Κρήτης (ΕΘΕΚ), ένας φορέας που είχε ως στόχο στα πρώτα της χρόνια να ανεβάσει όλα τα έργα του κρητικού θεάτρου, έδωσε τον *Κατζούρμπο* που, όπως έκανε νωρίτερα με την *Πανώρια* (1976) και την *Ερωφίλη* (1978), τον περιόδευσε στην κρητική ύπαιθρο, φέρνοντας τους κατοίκους του νησιού σε άμεση επαφή με ένα τόσο σημαντικό κεφάλαιο της πολιτιστικής τους ιστορίας. Το 1993 ανέβασε το έργο ο Λευτέρης Βογιατζής με τη «Νέα Σκηνή» και στο πρόγραμμα εκείνης της παράστασης ο Στέφανος Κακλαμάνης έδωσε νέο κείμενο του έργου σε δική του φιλολογική επιμέλεια και γλωσσάριο, ενσωματώνοντας «πολλές από τις διορθώσεις και κριτικές παρατηρήσεις άλλων μελετητών» και με «προσπάθεια να αποκατασταθεί ο κρητικός

Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων, ΚΕΝΤΡΟ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ, MIS:296442 Π 4.3.7: «Πρόσθετο ψηφιακό υλικό για τη διδασκαλία της Ελληνικής Γλώσσας: Ψηφιοποίηση Αρχείου Γεωργακά.»
Τασούλα Μ. Μαρκομχελάκη, «Εισαγωγή» (για το έργο *Κατζούρμπο* του Γεώργιου Χορτάτση)

γλωσσικός χαρακτήρας του έργου». Ωστόσο, η πρώτη από σκηνης παράσταση της κωμωδίας, όσο κι αν ακούγεται παράξενο, είχε γίνει το 1968 σε αγγλική μετάφραση, την οποία υπέγραφε ο υποψήφιος τότε διδάκτωρ Alfred Vincent, εκδότης κατόπιν της κωμωδίας *Φορτουνάτος* και αργότερα καθηγητής στο Πανεπιστήμιο του Σίδνεϊ. Ο Vincent είχε και την όλη φροντίδα της παράστασης αυτής, στην οποία έπαιζαν άγγλοι φοιτητές του Πανεπιστημίου του Cambridge.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Βαρζελιώτη 2001

Γωγώ Κ. Βαρζελιώτη, *Κρητική κωμωδία και καθημερινή ζωή: σχέση σκηνικής εικόνας και κοινωνίας στο βενετοκρατούμενο Χάνδακα*, Ελληνικό Ινστιτούτο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών (Θωμάς Φλαγγίνης, 5), Αθήνα-Βενετία 2011.

Vincent 1997

Alfred Vincent, «Κωμωδία», *Λογοτεχνία και κοινωνία στην Κρήτη της Αναγέννησης*, επιμ. David Holton, μτφρ. Ναταλία Δεληγιαννάκη, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1997, σ. 125-156 και 351-355.

Χατζηπανταζής 2014

Θόδωρος Χατζηπανταζής, *Διάγραμμα ιστορίας του νεοελληνικού θεάτρου*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2014.